

ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ

Ο ελληνικός συνταγματισμός
αντιμέτωπος με το συναινετικό αναθεωρητισμό

Διάλεξη στην Αίθουσα Προπυλαίων του Πανεπιστημίου Αθηνών,
14 Ιουνίου 2006

Τα πρακτικά της εκδήλωσης υπάρχουν
στον ιστότοπο του Ινστιτούτου Νίκος Πουλαντζάς
(www.poulantzas.gr)

Ο Αντώνης Μανιτάκης είναι καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Διδάκτορας του Ελεύθερου Πανεπιστημίου των Βρυξελλών (1973), εκλέχτηκε υφηγητής και, στη συνέχεια, καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου στην έδρα του Αριστόβουλου Μάνεση (1982). Κοσμήτορας της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ (1989-1991) και επισκέπτης καθηγητής στα Πανεπιστήμια του Μονπελιέ, της Ρώμης, του Παρισιού (Ναντέρ), του Πρίνστον κ.ά. Αναπληρωτής πρόεδρος του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιο-τηλεόρασης (1997-1999). Συγγραφέας πολλών βιβλίων και άρθρων στα ελληνικά και τα γαλλικά. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται: *Οι σχέσεις της Εκκλησίας με το Κράτος - Έθνος* (Νεφέλη, Αθήνα 2000), *Το Σύνταγμα της Ευρώπης αντιμέτωπο με την εθνική και λαϊκή κυριαρχία* (Παπαζήσης, Αθήνα 2004), «Η Ροτόντα σύμβολο πολιτισμικής ταυτότητας της Θεσσαλονίκης» στο *Η Ροτόντα* (Έκφραση, Θεσσαλονίκη 1997) και *Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο* (Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη 2004). Υποψήφιος ευρωβουλευτής του Συνασπισμού (2004), είναι ιδρυτικό μέλος και πρόεδρος της Ένωσης Πολιτών για το Περιβάλλον και τον Πολιτισμό, μέλος του Ινστιτούτου Νίκος Πουλαντζάς και τακτικός συνεργάτης του περιοδικού *Ο Πολίτης*. Είναι γνωστές οι δημόσιες τοποθετήσεις του για κρίσιμα πολιτικά και κοινωνικά θέματα της ελληνικής και ευρωπαϊκής συγκυρίας (τις συνταγματικές αναθεωρήσεις του 1985 και του 1991, το «Μακεδονικό», τη Ροτόντα, τις σχέσεις εκκλησίας - κράτους, το «βασικό μέτοχο», το Ευρωσύνταγμα κ.ά.). Συμμετέχει ενεργά στις δραστηριότητες του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Φόρουμ και παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαδικασία κατάρτισης της *Χάρτας Αρχών για μια Άλλη Ευρώπη*.

Σε αυτό το κείμενο θα προσπαθήσω να εκθέσω μερικές κυοφορούμενες σκέψεις με αφορμή τη σχεδιαζόμενη αναθεώρηση και τη διασταύρωσή της με ορισμένες θεμελιώδεις συνιστώσες του ελληνικού συνταγματισμού. Πιστεύω ότι οι εύκολες, φλύαρες και επαναλαμβανόμενες αναθεωρήσεις, που ζούμε τα τελευταία δέκα χρόνια, όσο και αν φαίνονται ανώδυνες και ευαγγελίζονται εκσυγχρονισμούς και αναγκαίες μεταρρυθμίσεις, θέτουν σε δοκιμασία θεμελιώδη χαρακτηριστικά του δημοκρατικού συνταγματισμού και θίγουν την ταυτότητα της μεταπολιτευτικής δημοκρατίας μας. Δεν το κρύβω ότι οι σκέψεις μου είναι επηρεασμένες από την προσωπική υπερτριαντάχρονη εμπειρία, που απέκτησα από την επισταμένη παρακολούθηση των μεταπολιτευτικών συνταγματικών εξελίξεων, και εμποτισμένες από τις αξίες του ελληνικού δημοκρατικού συνταγματισμού απέναντι στις οποίες αισθάνομαι στρατευμένος.

ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ

ΚΑΙ ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΕΣ ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

Κατ' αρχάς, θα επιχειρήσω μια κριτική εξέταση της διαδικασίας της αναθεώρησης και, συγκεκριμένα, την κριτική προσέγγιση της «συναινετικής» όπως αποκλήθηκε η προηγούμενη

και επιδιώκει να χαρακτηριστεί και η τρέχουσα αναθεώρηση του Συντάγματος. Θα επιχειρήσω να δείξω ότι η τόσο διατυμπανισμένη «συναίνεση», ως μέθοδος ιδανική για τη διαδικασία της αναθεώρησης, υποθάλπει και τελικά κατασκευάζει, εξ αποτελέσματος, μια κατ' εξοχήν «πλειοψηφική» αναθεώρηση του Συντάγματος. Διότι, ενώ είναι «συναινετική» στην εκκίνησή της, καταλήγει, στην Αναθεωρητική Βουλή, να αναθέτει την αναθεώρηση των αναθεωρητέων διατάξεων στην «καλή θέληση» και στην απόλυτη δικαιοδοσία της εκάστοτε κυβερνητικής πλειοψηφίας. Από «συναινετική» στην πρώτη Βουλή μετατρέπεται ουσιαστικά σε «πλειοψηφική» στη δεύτερη Βουλή, και αυτό ακόμη και όταν με βάση το αποτέλεσμα των αυξημένων ψηφοφοριών εμφανίζεται, τυπικά, και πάλι συναινετική. Σημασία δεν έχει πόσοι ψήφισαν την τελική διατύπωση της αναθεωρητέας διάταξης στην Αναθεωρητική Βουλή, αλλά αν η διατύπωσή της ήταν, πράγματι, αποτέλεσμα ευρείας, ουσιαστικής και ισότιμης διακομματικής συνεννόησης και συναίνεσης και όχι προϊόν αναγκαστικής συμβιβαστικής προσχώρησης σε μία διατύπωση, στην οποία η μειοψηφία δεν είχε άλλη επιλογή.

Η διαπίστωση της αναγκαιότητας της αναθεώρησης με αυξημένες πλειοψηφίες έχει, πάντως, άμεσες συνέπειες τόσο στην ίδια την αναθεωρητική διαδικασία, η οποία από αυστηρή μετατρέπεται εν τοις πράγμασι σε ήπια, και άρα θίγει τον αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος, όσο και στο κοινοβουλευτικό μας πολίτευμα, το οποίο με τον τρόπο αυτό αποδέχεται τον πλειοψηφικό κοινοβουλευτισμό όχι ως συγκυριακό γνώρισμά του, και άρα ως μεταβλητό φαινόμενο του κυβερνητικού (βλέπε πολιτικού μας) συστήματος, αλλά ως σταθερό και άγιο

γνώρισμα του συνταγματικού μας πολιτεύματος.

Εδώ είναι αναγκαία η περαιτέρω διευκρίνιση της έννοιας του «πλειοψηφικού κοινοβουλευτισμού». Τον ζούμε στην Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση και μετά μ' έναν τρόπο σταθερό και άγιο, και άρα ριζωμένο. Αντιλαμβάνομαι τον *πλειοψηφικό κοινοβουλευτισμό* ως πολιτική εκδοχή του κοινοβουλευτικού συστήματος, που εξυπηρετεί τον εξορθολογισμό του και συμβάλλει τα μέγιστα στην κοινοβουλευτική σταθερότητα και ομαλότητα, καθώς και στο σχηματισμό ισχυρών κυβερνήσεων. Παράλληλα, όμως, με αυτή την αποστολή του, ο πλειοψηφικός κοινοβουλευτισμός απεργάζεται και μια πλειοψηφική αντίληψη της δημοκρατίας και αντιμάχεται σφόδρα ή αντιτίθεται και αντιπαρά τίθεται στην *πλουραλιστική δημοκρατία*. Δεν είναι, βέβαια, ελληνικό φαινόμενο, εμφανίζεται σε πολλές χώρες και αντιμετωπίζεται ως μια από τις σταθερές και ευκαταίες, μάλιστα, εκδοχές του κοινοβουλευτισμού, μια έκφανση που για ορισμένους αποτελεί αναγκαία μορφή της κοινοβουλευτικής διακυβέρνησης. Σε τι συνίσταται; Συνίσταται στο ότι μια, συνήθως μονοκομματική όχι όμως αναγκαστικά συμπαγής, ομοιογενής πολιτικά και ιδεολογικά πλειοψηφία, όταν ιδίως συγκροτείται από περισσότερα κόμματα (όπως συμβαίνει στη Γαλλία), στηρίζει μια κυβέρνηση και υποστηρίζει πολιτικά και νομοθετικά το έργο της. Χαρακτηριστικό γνώρισμά του, *η ύπαρξη μιας σταθερής, συμπαγούς και πειθαρχημένης κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, που εξασφαλίζει κυβερνητική μακροβιότητα και σταθερότητα.*

Οι όροι για να συγκροτηθεί μια τέτοια συμπαγής κοινοβουλευτική πλειοψηφία είναι κοινωνικοπολιτικοί και θεσμικοί. Δεν θα ασχοληθώ με αυτούς. Ένας από τους πολλούς

παράγοντας εγκατάστασής τους είναι, πάντως, το εκλογικό σύστημα, το οποίο παράγει ή κατασκευάζει, εκλογικά, μονοκομματικές κοινοβουλευτικές πλειοψηφίες. Δεν είναι, όμως, ο μόνος παράγοντας, ούτε ο βασικότερος, όπως λανθασμένα υποστηρίζεται. Πιο ισχυρός είναι το κομματικό σύστημα, η διάρθρωση των κομματικών δυνάμεων. Σημαντικό ρόλο παίζουν ακόμη η πολιτική και κοινοβουλευτική μας παράδοση.

Δεν πρέπει να ξεχνάμε, εξάλλου, ότι ο δικομματισμός είναι πολύ παλιός στη χώρα μας, αποτελεί μια από τις σταθερές τής κοινοβουλευτικής μας ιστορίας και εμφανίστηκε στα τέλη του 19ου αιώνα. Αυτός αποτέλεσε το ιστορικό προηγούμενο, το πολιτικό υπόβαθρο για την ανάπτυξη του πλειοψηφικού κοινοβουλευτισμού στην Ελλάδα. Με την εγκατάστασή του, ο πλειοψηφικός κοινοβουλευτισμός τρέφει, παράγοντας και αναπαράγοντας διαρκώς, το δικομματισμό. Στους κοινωνικοπολιτικούς παράγοντες ανήκει, βέβαια, και η κοινωνική και πολιτική πόλωση που χαρακτηρίζει τη συνταγματική και πολιτική μας ιστορία (διχασμοί, εμφύλιοι, δικτατορίες κ.λπ.). Ούτε με αυτά, όμως, θα ασχοληθούμε σε αυτό το κείμενο. Απλώς, αναφέρονται για να τονιστεί ότι ο πλειοψηφικός κοινοβουλευτισμός δεν είναι ένα τεχνητό και επιφανειακό δημιούργημα του πολιτικού συστήματος, που μπορεί να εξαφανιστεί από τη μια μέρα στην άλλη. Έχει βαθιές ρίζες που δεν ξεριζώνονται με καταγγελίες και πολιτικά ξόρκια του δικομματισμού.

Η ΚΑΤΑΔΟΛΙΕΥΣΗ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΜΕΣΩ ΤΗΣ «ΣΥΝΑΙΝΕΤΙΚΗΣ» ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗΣ

Με τη μεθοδευμένη επίτευξη ευρύτατης «συναίνεσης» ή αυξημένης κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας στην εκκίνηση της αναθεώρησης, και με την εξουσιοδότηση που παρέχεται στην Αναθεωρητική Βουλή να πραγματοποιήσει η ίδια την αναθεώρηση ακόμη και με απλή πλειοψηφία, επιτυγχάνεται η καταστρατήγηση του πνεύματος ή της λογικής της αναθεωρητικής διαδικασίας, διότι αντιστρέφεται ο σκοπός των εναλλακτικών πλειοψηφιών του άρθρου 110 παρ. 2, 3, και 4 Σ, που είναι η εξασφάλιση της ευρύτερης δυνατής κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, βασικά και κυρίως, *πάνω στο περιεχόμενο της αναθεώρησης και όχι στη διαδικασία*. Η διαδικασία είναι το μέσον και όχι ο σκοπός της αναθεώρησης και άρα η συναίνεση κατά τη διαδικασία δεν έχει νόημα, αν δεν αντανakλάται και στο περιεχόμενό της. Είναι, εξάλλου, εύκολο να διαμορφωθεί ευρύτατη πλειοψηφία ως προς την αναγκαιότητα ή τη σκοπιμότητα μιας αναθεώρησης. Οι περισσότεροι θα συμφωνούσαν σε μια πρόταση τροποποίησης μιας συνταγματικής διάταξης, που φαίνεται να δημιουργεί προβλήματα εφαρμογής και στην προσθήκη μιας νέας, που φαίνεται να υπόσχεται πολλά. Το δύσκολο και ουσιώδες δεν είναι, όμως, η κατάργηση ή η τροποποίηση μιας συνταγματικής διάταξης που ισχύει, αλλά η νομοτεχνική διατύπωση μιας νέας συνταγματικής διάταξης, η οποία θα αντικαθιστά την παλαιά ή θα εγκαθιστά μια εντελώς νέα συνταγματική ρύθμιση.

Η καταδολίευση της αναθεωρητικής διαδικασίας επιτυγχάνεται με τον εξής απλό και πρακτικό τρόπο: Η πρώτη Βουλή, που αποφασίζει, όπως είπαμε, για την αναγκαιότητα της

αναθεώρησης και δεν καθορίζει το περιεχόμενό της, ορίζει με ξεχωριστή ψηφοφορία για κάθε άρθρο τις αναθεωρητέες διατάξεις (άρθρο 110 παρ. 2 Σ). Όταν διαμορφώνεται πλειοψηφία που ξεπερνά τους 180 βουλευτές και άρα ευρεία συναίνεση, η αυξημένη αυτή πλειοψηφία στην πρώτη Βουλή παρέχει τη δυνατότητα ή δίνει εξουσιοδότηση στην Αναθεωρητική Βουλή να αποφασίσει και με απλή, δηλαδή απόλυτη πλειοψηφία των βουλευτών της. Αυτό σημαίνει ότι η κυβερνητική πλειοψηφία καθίσταται στην Αναθεωρητική Βουλή «κύρια» της διαδικασίας, αφού μπορεί, τυπικά, να προχωρήσει στην αναθεώρηση και διατύπωση των σχετικών διατάξεων μόνη της, αρκεί ο αριθμός των βουλευτών της να φθάνει τους 151. Τυπικά μπορεί, άρα, να πραγματοποιήσει την αναθεώρηση και χωρίς τη συναίνεση των κομμάτων της αντιπολίτευσης. Η τυπική αυτή δυνατότητα της παρέχει μια διαπραγματευτική εξουσία και, πάντως, μια αναθεωρητική δύναμη αποφασιστικού χαρακτήρα, ανεξάρτητα, αν τελικά, η συγκεκριμένη αναθεωρημένη διατύπωση μπορεί να συναντήσει και τη συγκατάθεση βουλευτών της αντιπολίτευσης και να συγκεντρώνει ενδεχομένως πλειοψηφία που φτάνει ή ξεπερνά τους 180 βουλευτές, όπως έγινε με τις περισσότερες διατάξεις της αναθεώρησης του 2001 (Ευ. Βενιζέλος, *Το αναθεωρητικό κεκτημένο*, Αντ. Σάκκουλας, 2002, σ. 30-35 επ.).

ΟΙ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ 1986 ΚΑΙ ΤΟΥ 2001:
ΜΕΣΟ ΑΣΚΗΣΗΣ ΚΟΜΜΑΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΠΡΟΪΟΝΤΑ «ΠΛΕΙΟΨΗΦΙΚΗΣ»
ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΑΝΤΙΛΗΨΗΣ

Στη συνταγματική μας πρακτική, η αναθεωρητική εξουσία, με την οποία βρίσκεται εξοπλισμένη η κυβερνητική πλειοψηφία, μετατρέπει την αναθεώρηση σε κομματική υπόθεση, σε μέσο άσκησης πολιτικής μίας ουσιαστικά παράταξης, η οποία και φροντίζει να εκμεταλλεύεται συνήθως προεκλογικά, προς το κομματικό της συμφέρον, την αναθεωρητική πρωτοβουλία. Την επικαλείται, άλλωστε, αποκλειστικά το κόμμα που την ξεκίνησε, ως κυβερνών, και την προβάλλει ως μέρος του κυβερνητικού και προεκλογικού του προγράμματος, όπως έδειξαν περίτρανα τόσο η αναθεώρηση του 1986 όσο και η αντίστοιχη του 2001.

Οι δύο αυτές αναθεωρητικές πρακτικές αποδεικνύουν πώς μια «συναινετική», τουλάχιστον κατά την εκκίνησή της, αναθεωρητική διαδικασία καταλήγει, τελικά, να είναι πλειοψηφική. Αυτό συμβαίνει ακόμη και όταν οι πλειοψηφίες που επιτεύχθηκαν για ορισμένα άρθρα στην Αναθεωρητική Βουλή υπερβαίνουν σε αριθμό τους βουλευτές της κυβερνητικής πλειοψηφίας, όπως συνέβη σε περισσότερες από μία διατάξεις κατά την αναθεώρηση του 2001, όχι όμως και με την αναθεώρηση του 1986. Στις δύο προηγούμενες αναθεωρήσεις, πάντως, η διατύπωση των αναθεωρημένων διατάξεων καθρέπτιζε την πολιτική φιλοσοφία της κυβερνητικής παράταξης, ήταν αποτέλεσμα της δικής της «κυριαρχικής» πλειοψηφικής βούλησης και των δικών της, κυρίως, εσωτερικών κομματικών διεργασιών. Η κυβερνητική πλειοψηφία, μαζί με τον εισηγητή

της, και μόνον αυτή, οικειοποιήθηκε πολιτικά το αποτέλεσμα της αναθεώρησης, την οποία εμφάνισε ως δικό της αποκλειστικά έργο. Και η διαπίστωση αυτή δεν είναι μια διαπίστωση διαδικαστικού χαρακτήρα, που αφορά τη μορφή μόνον της αναθεώρησης και όχι την ουσία. Όσο και αν φαίνεται παράδοξο, η διαδικασία επηρεάζει την ουσία, καθρεπτίζεται στο κανονιστικό περιεχόμενο, στο είδος ή στην έκταση της αναθεώρησης. Αντικατοπτρίζει, εξάλλου, τον έντονα πλειοψηφικό και όχι πλουραλιστικό ή πολυκομματικό χαρακτήρα του κοινοβουλευτικού μας συστήματος.

Το ιστορικό προηγούμενο της αναθεώρησης του 1986 είναι αποκαλυπτικό. Η αναθεώρηση ξεκίνησε τότε, ως γνωστόν, αιφνιδιαστικά και αναπάντεχα. Εφευρέθηκε την τελευταία στιγμή ως πολιτικό πρόσχημα για τη δικαιολόγηση της άρνησης του ΠΑΣΟΚ να προτείνει στην επικείμενη προεδρική εκλογή την ανανέωση της θητείας του Κ. Καραμανλή στην Προεδρία της Δημοκρατίας.

Ήταν 9 Μαρτίου του 1985 όταν ο Ανδρέας Παπανδρέου αποφάσισε, αιφνιδιάζοντας τους πάντες, να μην υποστηρίξει για την Προεδρία της Δημοκρατίας τον Κωνσταντίνο Καραμανλή. Η αλλαγή στάσης και, πάντως, η ανακοίνωση την τελευταία στιγμή από τον πρόεδρο του ΠΑΣΟΚ της επιλογής του Χρήστου Σαρτζετάκη ως προτιμητέου υποψηφίου για Πρόεδρο της Δημοκρατίας, δικαιολογήθηκε με την ανάγκη αναθεώρησης του Συντάγματος του 1975 με σκοπό την κατάργηση των υπερεξουσιών του Προέδρου, που πρόβλεπε το Σύνταγμα και είχε ουσιαστικά επιβάλει η πλειοψηφία της Νέας Δημοκρατίας υπό την έμπνευση φυσικά του αρχηγού της. Από τη στιγμή που το ΠΑΣΟΚ αποφάσισε να κινήσει τη

διαδικασία αναθεώρησης των άρθρων που καθιέρωναν τις καλούμενες προεδρικές υπερεξουσίες, δεν ήταν πολιτικά δυνατόν, ούτε ευπρεπές για το ΠΑΣΟΚ να προτείνει ως Πρόεδρο της Δημοκρατίας τον άνθρωπο που καθιέρωσε και υπερασπίστηκε τις εξουσίες αυτές.

Ανεξάρτητα από το αν και κατά πόσον η αναθεώρηση εκείνη ήταν ή όχι αναγκαία και επιβεβλημένη, αφού οι υπερεξουσίες ουδέποτε ασκήθηκαν, ούτε στηρίχθηκε ποτέ σε αυτές, έστω και έμμεσα, ο εμπνευστής τους Κ. Καραμανλής, όταν βρέθηκε από τη θέση του Προέδρου αντιμέτωπος με τον πολιτικό του αντίπαλο, τον Ανδρέα Παπανδρέου, όταν ο τελευταίος έγινε πρωθυπουργός, ένα πράγμα είναι βέβαιο: Ότι τά την αναθεώρηση του Συντάγματος, το 1975, ολόκληρη η αντιπολίτευση, από το Κέντρο μέχρι την Αριστερά, είχε ταχθεί σύσσωμη εναντίον των προεδρικών υπερεξουσιών. Το ίδιο είχε κάνει ένα σημαντικό μέρος των συνταγματολόγων, πρωτοστατούντων των καθηγητών Αρ. Μάνεση και Δ. Τσάτσου.

Την πολιτική αυτή ανάμνηση εκμεταλλεύτηκε ο Ανδρέας Παπανδρέου και κίνησε τη διαδικασία της αναθεώρησης με στόχο την κατάργηση των υπερεξουσιών. Η διαδικασία της αναθεώρησης, που θα μπορούσε να είχε ξεκινήσει και με 151 ψήφους, κινήθηκε τελικά με 180 και πάνω. Σύσσωμο το ΚΚΕ ψήφισε την εκκίνηση της διαδικασίας της αναθεώρησης, χωρίς να έχει προηγηθεί καμία πολιτική προσυνεννόηση με το κυβερνών κόμμα ή να έχει πραγματοποιηθεί συμφωνία εκ των υστέρων πάνω στην πρόταση αναθεώρησης των βουλευτών του ΠΑΣΟΚ, η οποία είχε, τελικά, συγκεντρώσει 182 θετικές ψήφους.

Στην επόμενη Βουλή, την Αναθεωρητική, το ΠΑΣΟΚ,

προχώρησε, ως συμπαγές πλειοψηφικό κόμμα, στην αναθεώρηση των διατάξεων που είχαν προταθεί ως αναθεωρητέες. Μόνον που το κρίσιμο, πολιτειακό διακύβευμα δεν ήταν πλέον στην Αναθεωρητική Βουλή η «κατάργηση» των διατάξεων που καθιέρωναν τις υπερεξουσίες, αλλά η αντικατάστασή τους. Μια αντικατάσταση που ήταν καθοριστική για τον προσδιορισμό της ειδικότερης μορφής του κοινοβουλευτικού μας συστήματος, και κυρίως του κομματικού, και της θέσης του πρωθυπουργού σε αυτό. Πράγματι, η κατάργηση των υπερεξουσιών δεν ήταν πολιτικά και κοινοβουλευτικά αθώα, διότι δεν στερήθηκε απλώς ο ΠτΔ ορισμένες αντικοινοβουλευτικές αρμοδιότητες, αλλά εξοπλίστηκε ρητά ο πρωθυπουργός μιας συμπαγούς κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας με ρυθμιστικές αρμοδιότητες, οι οποίες σε ένα αμιγές κοινοβουλευτικό σύστημα ανήκουν λογικά στο κομματικό σύστημα και ασκούνται, απλώς, από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Το κοινοβουλευτικό μας σύστημα έγινε έτσι και με τις ευλογίες και την προτροπή του Συντάγματος *πρωθυπουργοκεντρικό*.

ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΙΔΕΩΔΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗΣ ΤΟΥ 1986:
Η ΚΑΘΙΕΡΩΣΗ ΕΝΟΣ ΠΛΕΙΟΨΗΦΙΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟΥ,
ΥΠΟΒΑΣΤΑΖΟΜΕΝΟΥ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΚΟΜΜΑΤΙΣΜΟ

Αλλά ακόμη και αυτό το στοιχείο δεν θα ήταν τόσο κατακριτέο αν δεν συνδυαζόταν με τη συνταγματική καθιέρωση και τυποποίηση αυτού που στη συνταγματική θεωρία των πολιτικών συστημάτων αποκαλείται «πλειοψηφικός κοινοβουλευτισμός», στηριζόμενος από ένα δικομματικό, στην ουσία, κοινοβουλευτικό σύστημα. Μια πολιτική εκδοχή ή δυνατότη-

τα του κοινοβουλευτικού συστήματος καθιερώθηκε με την αναθεώρηση ως «συνταγματικό ιδεώδες», επιβλήθηκε ως «συνταγματικό πρότυπο» του κοινοβουλευτισμού.

Η διαδικασία και το περιεχόμενο της αναθεώρησης εκείνης δείχνουν πώς μια κοινοβουλευτική πλειοψηφία καταφέρνει με την κατάλληλη χρήση και εκμετάλλευση των εναλλακτικών πλειοψηφιών του άρθρου 110 παρ. 2, 3 και 4 Σ να επιβάλει την «πλειοψηφική μονοκομματική λογική» της στο σύστημα διακυβέρνησης, τυποποιώντας και διαιωνίζοντας, και άρα «συνταγματοποιώντας», τον πλειοψηφικό κοινοβουλευτισμό που είχε καθιερωθεί στην πράξη, ως απλή πρακτική, από την προηγούμενη δεκαετή εφαρμογή του Συντάγματος. Η αναθεώρηση του 1986 «συνταγματοποίησε», μέσω των μηχανισμών διορισμού της κυβέρνησης και διάλυσης της Βουλής, τη συνταγματική πρακτική της δεκαετίας 1975-1986, ανάγοντας μια μορφή του κοινοβουλευτικού συστήματος, το «δικομματικό πλειοψηφικό κοινοβουλευτισμό», σε συνταγματικό πρότυπο του αντίστοιχου κυβερνητικού συστήματος.

Και η τυποποίηση αυτή δεν πρέπει να υποτιμάται. Διότι οι συνταγματικές ρυθμίσεις εκλύουν συμβολισμό, παράγουν συλλογική πολιτική συνείδηση αντίστοιχη με το περιεχόμενό τους, δεν διαθέτουν μόνο δεσμευτική κανονιστικότητα, υποβάλλουν εκλογικές συμπεριφορές και δημιουργούν πρακτικές. Στην περίπτωση μας, οι συνταγματικές διατάξεις των άρθρων 37, 38 και 41 Σ έχουν δημιουργήσει στην πολιτική τάξη τη συλλογική πολιτική πεποίθηση ότι ο κανόνας και ο στόχος του Συντάγματος είναι η δημιουργία μονοκομματικών σταθερών κυβερνητικών πλειοψηφιών και ότι, υπ' αυτό τον κανόνα, θα πρέπει να συμπεριφέρονται και να αποφασίζουν οι εκλογείς.

Απλή και μόνον ανάγνωση των άρθρων 37 και 38 και 41 του ισχύοντος Συντάγματος πείθει, πιστεύω, για τα προαναφερθέντα: Η συνδυασμένη ερμηνεία και εφαρμογή τους δείχνουν όχι μόνον ότι ο Πρόεδρος δεν διαθέτει τη στοιχειώδη διακριτική ευχέρεια για να ασκήσει τις απολύτως αναγκαίες και επιβεβλημένες σε ένα κοινοβουλευτικό σύστημα ρυθμιστικές αρμοδιότητές, και κυρίως αυτές που αφορούν το διορισμό πρωθυπουργού, αλλά ότι είναι κυριολεκτικά δέσμιος μιας αυστηρά τυποποιημένης διαδικασίας, η οποία τελεί υπό εξαιρετικά πειστικές προθεσμίες και υπό τη δαμόκλεια σπάθης αναγκαστικής διάλυσης της Βουλής, αν δεν σταθεί δυνατό να σχηματιστεί βιώσιμη κυβέρνηση σε 9 ή 12 ή 15 το πολύ μέρες. Η απειλή των εκλογών είναι ένα εξαιρετικά αποτελεσματικό όπλο για τη δημιουργία κυβερνητικής πλειοψηφίας. Αν προχωρούσαμε, εξάλλου, σε ανάλογη ερμηνεία και των διατάξεων του άρθρου 41 Σ, που αφορούν τη διάλυση της Βουλής, θα βλέπαμε ξεκάθαρα τόσο την προνομιακή θέση, που επιφύλαξε η αναθεώρηση του 1986 στον πρωθυπουργό και αρχηγό της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, όσο και τους συνταγματικούς μηχανισμούς με τη βοήθεια των οποίων «εκβιάζονται» τα κόμματα και υποδεικνύεται στο λαό να επιλέγει μονοκομματικές κυβερνητικές πλειοψηφίες. Οι διατάξεις των άρθρων 37, 38 και 41 Σ αποτελούν, απ' ό,τι γνωρίζω, παγκόσμια πρωτοτυπία και η λεπτομερειακή ρύθμιση της όλης διαδικασίας (του διορισμού πρωθυπουργού και της διάλυσης της Βουλής) δείχνουν την παντελή έλλειψη εμπιστοσύνης του αναθεωρητικού νομοθέτη στις ικανότητες αυτορρύθμισης του κομματικού μας συστήματος και στην κοινοβουλευτική μας παράδοση. Δείχνουν ακόμη και τα αντιμοναρχικά σύνδρομα από τα οποία

διακατεχόταν η αναθεωρητική πλειοψηφία όταν σχεδίαζε τη ρυθμιστική φυσιογνωμία του εκλεγμένου αρχηγού του κράτους. Αυτό που κυριάρχησε τότε, το 1986, στις επιλογές του αναθεωρητικού νομοθέτη ήταν, αφενός, ο φόβος της κυβερνητικής αστάθειας και των πολιτικά αδύναμων κυβερνήσεων και, αφετέρου, οι τραυματικές ιστορικές εμπειρίες της εποχής του ισόβιου αρχηγού του κράτους και των ανεπίτρεπτων παρεμβάσεων του στην κοινοβουλευτική ζωή της χώρας. Τα δύο αυτά μαζί, η ανάμνηση του κοινοβουλευτικού παρελθόντος και οι φόβοι των ασταθών κυβερνήσεων, είχαν αποτέλεσμα τη συνταγματική κατασκευή ενός ανίσχυρου Προέδρου, εξοπλισμένου, ονομαστικά μόνον, με ρυθμιστικές αρμοδιότητες και την ανάθεση άσκησης ρυθμιστικών αρμοδιοτήτων, ουσιαστικά, στον πρωθυπουργό, όταν συμβαίνει να είναι και αρχηγός μιας συμπαγούς κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας.

Για να αποφευχθεί ο «προεδρισμός» προτιμήθηκε, ως πλέον δημοκρατικά νομιμοποιημένος, ο πρωθυπουργοκεντρισμός. Φτιάχτηκε ένα κοινοβουλευτικό σύστημα χωρίς αντισταθμίσματα, χωρίς εξισορροπήσεις, όπως εύστοχα και έγκαιρα έχει επισημάνει ο Νίκος Αλιβιζάτος. Μπροστά σε αυτό το ιστορικό δίλημμα του κοινοβουλευτικού συστήματος βρέθηκε ο αναθεωρητικός νομοθέτης το 1986, και το έλυσε επιλέγοντας την πρώτη εκδοχή.

Το μεγάλο και ανεκτίμητο πλεονέκτημα των ρυθμίσεων αυτών είναι βέβαια, όπως είπαμε, η «κυβερνητική και κοινοβουλευτική σταθερότητα» και η εγκαθίδρυση ενός ισχυρού και πάγιου κομματικού συστήματος. Το πολιτικά αξιοπερίεργο είναι, όμως, ότι οι ίδιες συνταγματικές ρυθμίσεις που ευνοούν και αναπαράγουν τον πλειοψηφικό κοινοβουλευτισμό και τον

πρωθυπουργοκεντρικό χαρακτήρα του πολιτικού μας συστήματος, συντελέστηκαν με τη συνταγματική συνδρομή της Αριστεράς, και ειδικά του ΚΚΕ, με τη θετική ψήφο του οποίου, στην πρώτη φάση της αναθεώρησης, στάθηκε δυνατή το 1985 η αναθεώρηση των άρθρων 37, 38 και 41 Σ. Συνέβη έτσι το εξής πολιτικό παράδοξο και συνάμα πολιτικά τραγικό: Η Αριστερά, και ειδικά το ΚΚΕ, συνέπραξε πολιτικά στη συνταγματική κατοχύρωση αυτού που συνεχώς και μονότονα εξορκίζει και καταγγέλλει και του οποίου είναι θύμα, δηλαδή του δικομματισμού, δημιουργήματος και συνάμα δημιουργού του πλειοψηφικού κοινοβουλευτισμού.

Η ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ 2001:

ΕΝΑΣ ΦΛΥΑΡΟΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΑΝΟΥΣΙΟΣ,

ΤΕΧΝΟΚΡΑΤΙΚΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΣ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ

Ας εξετάσουμε τώρα την αναθεώρηση του 2001. Λίγα για την προϊστορία της. Η κυβέρνηση Μητσοτάκη θέτει, το 1993, ζήτημα αναθεώρησης (ανάγκη εκσυγχρονισμού, άμεση εκλογή του ΠτΔ και απόλεια ρυθμίσεων που δημιουργούν προβλήματα εφαρμογής κ.ά.). Τότε, πρωταρχικά αναθεωρητέα διάταξη είχε κριθεί η διάταξη για την ποινική ευθύνη υπουργών. Η πρόωπη πτώση της κυβέρνησης Μητσοτάκη διακόπτει τη διαδικασία πριν καν ξεκινήσει. Ο Ανδρέας Παπανδρέου, όμως, τον Ιανουάριο του 1995 στο διάγγελμα που απηύθυνε στον ελληνικό λαό, ως πρωθυπουργός, αναγγέλλει αναθεώρηση του Συντάγματος. Ο Σημίτης ήταν τότε πάρα πολύ διστακτικός, δημοσιεύει μάλιστα άρθρο στο «Βήμα», όπου εκφράζει τις επιφυλάξεις του όσον αφορά την αναθεώρηση και διατυπώνει

την άποψη ότι εκείνο που χρειάζεται, πάνω απ' όλα, είναι να αλλάξουν οι θεσμοί και η λειτουργία τους, τονίζει δε ότι μέσω της νομοθεσίας μπορούμε να πετύχουμε περισσότερα πράγματα απ' ό,τι με την αναθεώρηση. Αυτά έγραφε όταν τέθηκε το θέμα της αναθεώρησης το 1995. Το τελευταίο, βέβαια, το ξέχασε όταν έγινε πρωθυπουργός.

Το 1998 ξεκινά, πάντως, μια νέα διαδικασία της αναθεώρησης με αίτημα το «συνταγματικό εκσυγχρονισμό». Προτείνονται για αναθεώρηση πολύ περισσότερα από τα μισά άρθρα (89 συνταγματικές ρυθμίσεις) του Συντάγματος και συγκεντρώνονται τεράστιες πλειοψηφίες (250-270 ψήφοι) στην πρώτη Βουλή σχετικά με τη ανάγκη αναθεώρησής τους. Σύσσωμη η αντιπολίτευση, με εξαίρεση αυτήν τη φορά το ΚΚΕ, θεώρησε υποχρέωσή της να συνταχθεί με το αίτημα του εκσυγχρονισμού και να παράσχει με τη «συναινετική ψήφο» της την εξουσιοδότησή της ώστε να γίνει η αναθεώρηση των προκρινόμενων διατάξεων ακόμη και με απλή πλειοψηφία από την Αναθεωρητική Βουλή. Και η στάση της Ν.Δ., ως αντιπολίτευσης, στο διαδικαστικό αυτό ζήτημα είναι κατανοητή: Ήλπιζε ή προσδοκούσε να πραγματοποιήσει η ίδια ως κυβερνητική πλειοψηφία την αναθεώρηση αν κέρδιζε τις εκλογές και, πάντως, να έχει η ίδια την ευκαιρία όταν γινόταν κυβερνητική πλειοψηφία.

Η πολιτική στάση, όμως, του Συνασπισμού πώς εξηγείται; Γιατί έπρεπε να συγκατατεθεί στην αναθεώρηση διατάξεων και να επικροτήσει πολιτικά μια διαδικασία με προφανή «κομματικό και κυβερνητικό» χαρακτήρα, όταν ο ίδιος δεν είχε καμιά ελπίδα να συμπράξει πολιτικά και θεσμικά στην αναθεώρηση των αναθεωρητέων διατάξεων; Γιατί να χρεωθεί πολιτικά κάτι

που δεν θα μπορούσε να ελέγξει ή να διαπραγματευθεί αργότερα; Γιατί να μην επισημάνει έγκαιρα την «κυβερνητική» μεθόδευση της αναθεώρησης και να μη διεκδικήσει συναίνεση στη δεύτερη φάση, που ήταν και η αποφασιστική; Γιατί να μην μπορεί να απαιτήσει συναίνεση και συνεννόηση στη διαμόρφωση της αναθεώρησης και όχι μόνο στην αναγκαιότητά της; Διερωτώμαι πόσο συνέπραξαν, αλήθεια, οι βουλευτές της Αριστεράς στην τελική διατύπωση των αναθεωρημένων άρθρων και πόσο βάρυνε ή λήφθηκε υπόψη ο λόγος τους στις συζητήσεις της Αναθεωρητικής. Τι νόημα έχει, άλλωστε, να εμφανίζεται η αδύναμη και μικρή Αριστερά με συνταγματικό πρόγραμμα και αναθεωρητικές ιδέες όταν δεν έχει την πολιτική δύναμη να τα επιβάλει ή να τα διαπραγματευτεί;

Η αναθεώρηση του 2001 υπήρξε η πλέον εκτεταμένη που γνώρισε ποτέ η ελληνική συνταγματική δημοκρατία. Αναθεωρήθηκαν πάνω από 80 συνταγματικές διατάξεις, με πρωτοφανείς πλειοψηφίες στην πρώτη φάση, αλλά και με εξίσου μεγάλες, πολύ πέραν της κυβερνητικής πλειοψηφίας, στην αναθεωρητική φάση (αντί άλλων, Ευ. Βενιζέλος, *Το αναθεωρητικό κεκτημένο*, Αντ. Σάκκουλας, 2002, σ. 29-30, 39).

Και όμως, η πλέον εκτεταμένη αναθεώρηση της συνταγματικής μας ιστορίας ήταν, συνολικά κρινόμενη, και η πλέον ρηχή: Ένας φλύαρος και υπερφίαλος εκσυγχρονισμός των συνταγματικών διατάξεων, χωρίς βάθος, με ασήμαντες επιπτώσεις στη λειτουργία των θεσμών και σοβαρά ερμηνευτικά προβλήματα σε ορισμένες από αυτές κατά την εφαρμογή τους. Καμία ουσιαστική τομή στο πολιτικό μας σύστημα. Ως προς την προστασία των συνταγματικών δικαιωμάτων, η αναθεώρηση κρίθηκε, δίκαια, απλώς επιβεβαιωτική. Όσο για την

ενίσχυση του εθνικού κοινοβουλίου και της θέσης του βουλευτή, ακόμη αναζητούνται και τα δύο, παρ' όλο που έγινε ουσιαστικός εξορθολογισμός της κοινοβουλευτικής και νομοθετικής διαδικασίας, και είναι άδικο να υποτιμάται η σημασία της αναθεώρησης στον τομέα αυτόν. Έλειψαν όμως οι τομές που είχε ανάγκη το πολίτευμα και το απαιτούσε το κράτος δικαίου με βάση αυτά που είχαν προηγηθεί. Τα κρίσιμα, τα καυτά ζητήματα της λειτουργίας του πολιτικού μας συστήματος, αυτά που ταλαιπώρησαν και ταλαιπωρούν τη δημοκρατία μας, τα σκάνδαλα και η διαπλοκή, τα ασυμβίβαστα των βουλευτών και το πολιτικό χρήμα, το «πόθεν έσχες» των βουλευτών και των κομμάτων, ο έλεγχος των εκλογικών δαπανών, ο έλεγχος της ασύδοτης τηλεόρασης και της δύναμης που έχουν αποκτήσει τα ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης, η διοικητική αναδιάρθρωση κ.ά, όλα αυτά τα καίρια ζητήματα έμειναν εκτός του πεδίου της αναθεώρησης, και πάντως δεν αντιμετωπίστηκαν με τρόπο αποτελεσματικό συνταγματικά.

Η αναθεώρηση του 2001 πέρασε χωρίς να γίνει θεσμικά αισθητή και χωρίς να την επικαλούνται πολιτικά ακόμη και αυτοί που την πραγματοποίησαν. Έσπευσαν, μάλιστα, να πλειοδοτήσουν όλοι τους στην ανάγκη νέας αναθεώρησης αναγνωρίζοντας έμμεσα τα ελλείμματα της προηγούμενης. Την επικαλούνται, ωστόσο, τα δικαστήρια και η διοίκηση της Δικαιοσύνης. Αλλά η κοινή γνώμη και τα κόμματα την αγνοούν, ενώ οι πολίτες μένουν απαθείς και αδιάφοροι, τόσο όσο αδιάφοροι έμειναν κατά τη διάρκεια της αναθεώρησης. Απόδειξη περίτρανη της προηγούμενης διαπίστωσης, η ανάγκη νέας αναθεώρησης πριν περάσουν πέντε χρόνια από την περάτωση της προηγούμενης. Και την αναθεώρηση δεν την

προτείνει μόνον η κυβερνητική πλειοψηφία, τη θεωρεί αναγκαία και η νυν αντιπολίτευση, ακόμα και ο πρώην πρωθυπουργός, ο Κ. Σημίτης, ως να μην ήταν αρχηγός της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας το 2001, αλλά και ο ίδιος ο κοινοβουλευτικός εισηγητής της. Και εύλογα διερωτάται κανείς: Αν η προηγούμενη αναθεώρηση ήταν πράγματι συναινετική και επέφερε τους αναγκαίους εκσυγχρονισμούς, και μάλιστα σε μεγάλη έκταση, τότε γιατί η ανάγκη νέας αναθεώρησης, και μάλιστα γιατί χρειάζεται επείγοντως να αναθεωρηθούν σημαντικά αναθεωρημένα άρθρα, όπως ο «βασικός μέτοχος», το επαγγελματικό ασυμβίβαστο των βουλευτών, το «μισθοδικείο», η απαγόρευση μονιμοποίησης των συμβασιούχων του Δημοσίου, η αποκέντρωση και η Τοπική Αυτοδιοίκηση, και γιατί επανερχόμαστε, με τη συγκατάθεση του ΠΑΣΟΚ, σε αναθεωρήσεις που το ίδιο είχε αρνηθεί να κάνει, όπως τα ιδιωτικά πανεπιστήμια και το Συνταγματικό Δικαστήριο;

ΟΙ ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΜΙΑΣ «ΝΟΜΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗΣ» ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗΣ

α) Τυπική και ουσιαστική «εκνόμηση» του Συντάγματος

Η πλέον έκδηλη, αν και άρρητη, διαδικαστική συνέπεια της εύκολης αναθεώρησης του 2001 είναι ότι το πολίτευμά μας, η μεταπολιτευτική μας συνταγματική δημοκρατία, εισήλθε σε μια διαδικασία διαρκούς και συνεχούς αναθεώρησης, και μάλιστα σε μια διαδικασία αναθεώρησης της αναθεώρησης. Η μία αναθεώρηση φαίνεται να διαδέχεται την άλλη. Κάθε φορά που

συμβαίνει να έχουμε κυβερνητική αλλαγή και η νέα κυβέρνηση διαπιστώνει ότι η προηγούμενη δεν είναι επαρκής και επιθυμεί να διορθώσει τα λάθη της προηγούμενης, εντάσσει στο κυβερνητικό της πρόγραμμα, με την προσδοκία πάντα ότι θα κερδίσει τις επόμενες εκλογές, και μια πρόταση αναθεώρησης. Έτσι, με προφανή σκοπό να ενδυναμώσει το μεταρρυθμιστικό της προφίλ και για να έχει μια δικαιολογία πρόωρης διάλυσης της Βουλής.

Με τις συνεχείς, απανωτές, φλύαρες, ανώφελες και εύκολες αναθεωρήσεις το Σύνταγμα τείνει να μετατραπεί από *αυστηρό σε ήπιο*. Η αναθεωρητική διαδικασία από μία δύσκολη και τυπικά χρονοβόρα και αβέβαιη διαδικασία μετατρέπεται σε μια εύκολη, «πολιτικάντικη» διαδικασία, προσεγγίζοντας εκείνη της νομοθετικής. Αυτό που επιχειρήθηκε με την αρχική πρόταση αναθεώρησης του ΠΑΣΟΚ το 1985 και αποσύρθηκε στη συνέχεια —να αρχίζει, δηλαδή, και να τελειώνει η αναθεώρηση σε μία μόνο Βουλή, χωρίς τη μεσολάβηση εκλογών, με αυξημένες απλώς πλειοψηφίες— πραγματοποιείται τώρα με την κατάλληλη εκμετάλλευση των εναλλακτικών πλειοψηφιών στις δύο βουλές. Η αναθεώρηση μπορεί, έτσι, να γίνεται συχνά, κάθε πέντε χρόνια, και να αναθεωρείται ακόμη και αυτό που μόλις έχει αναθεωρηθεί, αρκεί να έχουμε κυβερνητική αλλαγή και προσδοκία της νέας κυβέρνησης ότι θα κερδίσει τις επόμενες εκλογές. Κάθε κυβερνητική αναθεωρητική πρωτοβουλία θα πρέπει, λογικά, να συναντά τη συναίνεση της αντιπολίτευσης, η οποία δεν μπορεί παρά να αποδέχεται την πρόκληση της αναθεώρησης του Συντάγματος και να ψηφίζει θετικά, προσδοκώντας ότι θα πραγματοποιήσει αυτή, ως κυβέρνηση, με την απόλυτη πλειοψηφία των βουλευ-

τών της ό, τι κρίθηκε αναθεωρητέο με αυξημένες πλειοψηφίες στην προηγούμενη Βουλή.

Η αναθεωρητική διαδικασία προσεγγίζει έτσι θεσμικά και πολιτικά τη νομοθετική και χρησιμοποιείται ως μέσο άσκησης πολιτικής και επιβολής κυβερνητικών προγραμμάτων. Μετατρέπεται σε μια κοινή, καθημερινή, «μπανάλ» πολιτική διαδικασία στην υπηρεσία της κομματικής και πολιτικής αντιπαράθεσης, εργαλείο και μέσο άσκησης κυβερνητικής πολιτικής. Το Σύνταγμα αντιμετωπίζεται, τελικά, σαν ένας «κοινός» νόμος και η συνταγματική πολιτική εξομοιώνεται με τη νομοθετική πολιτική. Τα δύο τελευταία δεν ξεχωρίζουν. Η προσέγγιση αυτή αντανakλάται όχι μόνο στον τύπο, στη νομοτεχνική, δηλαδή, διατύπωση του Συντάγματος, που παίρνει μορφή νόμου, αλλά και στο κανονιστικό του περιεχόμενο, αφού οικειοποιείται ύλη νομοθετική.

Θα πρέπει, εδώ, να υπογραμμιστεί ότι η διαφορά του Συντάγματος από έναν κοινό νόμο δεν εξαντλείται, ούτε εντοπίζεται, όπως συνήθως λέγεται, στην αυξημένη τυπική δύναμη του πρώτου σε σχέση με τον δεύτερο. *Το Σύνταγμα διαφέρει από το νόμο πρώτα και κύρια στη ρυθμιστέα ύλη.* Η συνταγματική ύλη αφορά τα θεμελιώδη δομικά στοιχεία του κράτους και του πολιτεύματος, τα θεμελιώδη και μόνο δικαιώματα, τους βασικούς κανόνες του δημοκρατικού παιγνιδιού, τις διαδικασίες διαμόρφωσης της λαϊκής θέλησης και, γενικότερα, τις θεμελιώδεις, και μόνον, αρχές που διέπουν την έννομη τάξη. Το Σύνταγμα ασχολείται μόνο με τα θεμελιώδη της έννομης συμβίωσής μας. Δεν ρυθμίζει τα δευτερεύοντα και ειδικά. Δεν ασχολείται με τη συγκυρία, ούτε με τα μεταβαλλόμενα και τρέχοντα. Τα τελευταία ανήκουν στην ύλη του νόμου.

Το Σύνταγμα τοποθετείται πάνω από τη συγκυρία. Δεν είναι και δεν πρέπει να είναι συγκυριακό κείμενο. Η ρύθμιση που επιβάλλει προορίζεται να είναι πάγια, να έχει απεριόριστη χρονική διάρκεια, αφού σκοπός της είναι να παγιώσει μια κατάσταση και να εξασφαλίσει σταθερότητα και συνέχεια στο πολίτευμα και στις θεμελιώδεις πολιτικές σχέσεις και όχι να ρυθμίσει, απαθανατίζοντας ως φωτογραφικός φακός, στιγμιαίες και εφήμερες ή ειδικές έννομες σχέσεις και εξειδικευμένες κρατικές λειτουργίες.

Για το λόγο αυτόν το Σύνταγμα διατηρεί μια αντιφατική σχέση με το χρόνο. Οι ρυθμίσεις του δεν εγκλωβίζονται λογικά σε χρονικά όρια, ούτε μπορεί να είναι στιγμιαίες ή εφήμερες. Το αντίθετο θα ήταν άρνηση του εαυτού του, που είναι εξ ορισμού αθάνατος ή αιωνόβιος. Διατυπώνονται, άλλωστε, με τρόπο πολύ γενικό και ελλειπτικό για να είναι ανθεκτικές στη φθορά του χρόνου και για να μην υπόκεινται στις αλλαγές της συγκυρίας και στις μεταβολές των συνθηκών. Οι συνταγματικές διατυπώσεις πρέπει να είναι λιτές, γενικές και ελλειπτικές για να μπορούν να προσαρμόζονται ερμηνευτικά στις μεταβαλλόμενες καταστάσεις. Όσο πιο γενικές και αόριστες είναι οι συνταγματικές διατάξεις τόσο πιο ανθεκτικές είναι στο χρόνο και τόσο πιο προσαρμόσιμες και ευέλικτες στις αλλαγές των καιρών. Αυτή είναι η μέγιστη πολιτική αρετή τους. Μόνον το ολιγόλογο, συνοπτικό και περιεκτικό Σύνταγμα δεν γεράζει εύκολα, διότι μπορεί μέσα από την καθημερινή συνταγματική πρακτική και ερμηνεία να ανανεώνεται νοηματικά συνεχώς. Οι φλύαρες, λεπτομερειακές και πληθωρικές νομοτεχνικά ρυθμίσεις γεράζουν πριν την ώρα τους και δεν μπορούν να ανανεωθούν παρά μόνον αν αναθεωρηθούν. Συμμερίζονται, κατά τα άλλα, τη μοίρα του νόμου. Ταιριάζουν, άλλωστε, νομοτεχνικά σε ύλη

νομοθετική και όχι συνταγματική. Η κοινή νομοθεσία διακρίνεται από τον εξειδικευμένο, λεπτομερειακό και συγκυριακό τρόπο της κανονιστικής ρύθμισης που περιέχει. Η συνταγματική ρύθμιση, αντίθετα, ξεχωρίζει από το γενικό, θεμελιακό και αφαιρετικό χαρακτήρα της. Τέλος, η νομοθεσία ρυθμίζει κατά βάση συμπεριφορές με τη νομοτεχνική μορφή των κανόνων, αποτελεί η ίδια ένα σύνολο κανόνων. Το Σύνταγμα, αντίθετα, συγκροτεί λογικά ένα σύστημα αρχών και θεμελιωδών δικαιωμάτων, γι' αυτό και με την αναθεώρηση δεν επιτελείται δικαιοπαγωγική λειτουργία, όπως εσφαλμένα λέγεται. Είναι λάθος να αντιμετωπίζεται η αναθεωρητική λειτουργία ως μορφή παραγωγής κανόνων δικαίου. Οι διατάξεις του Συντάγματος —το είπαμε— συνθέτουν κανόνες διαδικασίας και αρμοδιότητας, όσον αφορά το οργανωτικό μέρος, και θεμελιώδεις αρχές ως προς τα δικαιώματα.

Τα παλιά συντάγματα ήταν όλα ολιγόλογα και γενικόλογα. Και αυτό δεν ήταν αδυναμία αλλά προτέρημα, διότι είχαν προσαρμοστικότητα και ανθεκτικότητα. Στη σημερινή ιδίως εποχή, που έχουμε συνηθίσει να ζούμε και να σκεπτόμαστε σε χρόνο στιγμιαίο, σε τηλεοπτικό χρόνο, μόνον η γενική διατύπωση μπορεί να δαμάσει και να υπερβεί, ταυτόχρονα, τις εκλάμψεις της στιγμής. Γι' αυτό και μόνον τα παλιά συντάγματα παραμένουν σύγχρονα, διότι μπορούν και εκσυγχρονίζονται διαρκώς μέσα από την αέναη ανανέωση των νοημάτων τους, που πλάθουν η νομοθετική, η διοικητική και η δικαστική πρακτική. Όσο πιο παλιό είναι, λοιπόν, ένα Σύνταγμα τόσο πιο ανθεκτικό στο χρόνο και τόσο πιο «εύπλαστη» και «αποτελεσματική» αποδεικνύεται η ρυθμιστική του δεινότητα. Όπως το παλιό κρασί, όσο πιο παλιό τόσο πιο καλό...

Η αναθεώρηση του 2001 συνέβαλε τα μέγιστα, με τις

πληθωρικές, λεπτομερειακές και εξειδικευμένες ρυθμίσεις της, στην «εκνόμηση» του Συντάγματος, στην αντιμετώπισή του ως κοινού νόμου. Η εξομοίωση αυτή έχει συνέπεια τη μετατροπή του Συντάγματος σε κείμενο της συγκυρίας, περιστασιακό, που πρέπει να αλλάζει όταν αλλάζει η συγκυρία. Τα παραδείγματα των συνταγματικών ρυθμίσεων για τον αποκαλούμενο «βασικό μέτοχο», για το «μισθοδικείο», για την απαγόρευση νομιμοποίησης των συμβασιούχων κ.ά. είναι χαρακτηριστικά τού εφήμερου χαρακτήρα που παίρνει μια συνταγματική ρύθμιση όταν ρυθμίζει περιστασιακές καταστάσεις.

Η «εκνόμηση» του Συντάγματος και η παρεπόμενη συνέπεια σχετικοποίησης της διάκρισης νόμου και Συντάγματος συνιστά ό,τι χειρότερο μπορεί να συμβεί σε ένα συνταγματικό πολίτευμα, διότι υποσκάπτει ευθέως το κύρος και την αυθεντία του Συντάγματος και αφήνει έκθετες στη βούληση μιας περιστασιακής κυβερνητικής πλειοψηφίας τις δικαιοκρατικές εγγυήσεις προστασίας των δικαιωμάτων και των ελευθεριών. Δημιουργεί, τελικά, ανασφάλεια δικαίου σε άρχοντες και αρχόμενους και ως επιδιώκει το αντίθετο. Διότι προνίζει το κλαδί πάνω στο οποίο κάθονται μακαρίως οι πλειοψηφίες που εναλλάσσονται στην εξουσία «συναινετικά».

β) Αποδυνάμωση και απονομιμοποίηση της πολιτικής, καθώς και των συνταγματικών πρακτικών μέσω της συνταγματικής τυποποίησης σχέσεων, διαδικασιών και νέων διακωμάτων

Η «εκνόμηση» του Συντάγματος έχει και μια άλλη, αντίστροφη, όψη: τη συνταγματική τυποποίηση της πολιτικής και των πολιτικών σχέσεων, την αδρανοποίηση της συνταγματικής πρακτικής (νομολογιακής, νομοθετικής, ερμηνευτικής). Η ενθυλάκωση,

δηλαδή, από το Σύνταγμα νομοθετικής ύλης έχει συμπλέουσα συνέπεια τη συνταγματική τυποποίηση πολιτικών σχέσεων και διεργασιών ή αντιπαραθέσεων, που είναι κανονικά αντικείμενο πολιτικής αντιδικίας και άσκησης πολιτικών της εκάστοτε κυβέρνησης. Το αίτημα, επομένως, της συνταγματικής κατοχύρωσης καταστάσεων ή σχέσεων ή δικαιωμάτων μπορεί μεν να ανταποκρίνεται στην ανάγκη διασφάλισής τους από τις συγκυριακές αποφάσεις της εκάστοτε κυβερνητικής εξουσίας, ταυτόχρονα όμως πραγματοποιείται και μία άλλη λειτουργία που δεν πρέπει να υποτιμάται: *αφαιρείται ύλη από την πολιτική, από τη δικαιοδοσία της πολιτικής εξουσίας και της πολιτικής διεκδίκησης*. Η συνταγματοποίηση πολιτικών και κοινωνικών σχέσεων δεν είναι βέβαια ελληνικό φαινόμενο, είναι παγκόσμιο και μάλιστα παλιό. Στην Ελλάδα απλώς εκδηλώνεται με έναν ιδιαίτερο τρόπο και προσλαμβάνει διευρυμένες διαστάσεις.

Η συνταγματοποίηση της πολιτικής έχει, κατ' αρχάς, έναν *αντιπολιτικό χαρακτήρα*. Αντιμετωπίζει την πολιτική δύσπιστα και καχύποπτα, συρρικνώνοντας το πεδίο της δικαιοδοσίας της και μετατρέποντας *ύλη πολιτική σε ύλη νομική και δικαστική*. Με τη συνταγματοποίηση, κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις, κρατικές πολιτικές και καταστάσεις που θα έπρεπε να είναι, κανονικά, αντικείμενο πολιτικής αντιδικίας και άσκησης μιας ευέλικτης νομοθετικής πολιτικής, γίνονται αντικείμενο ανελαστικής νομικής ερμηνείας και δικαστικής αντιδικίας.

Τα παραδείγματα από την πρόσφατη αναθεώρηση είναι πολλά. Θα περιοριστώ σε ένα, που δεν είναι μεν το πλέον αντιπροσωπευτικό, δείχνει όμως, τουλάχιστον, μια αντίστροφη όψη της συνταγματικής τυποποίησης δικαιωμάτων. Οι υπο-

στηρικτές της αναθεώρησης του 2001 επαίρονται για τη συνταγματική κατοχύρωση «νέων» δικαιωμάτων, όπως του δικαιώματος στην πληροφορία, στη γενετική ταυτότητα, στην προστασία των προσωπικών δεδομένων κ.ά. Και θεωρούν τη ρητή συνταγματική τους κατοχύρωση ως κατάκτηση και απόδειξη του νέου συνταγματισμού. Και όμως, τα φαινόμενα απατούν: Η συνταγματική τυποποίηση ενός δικαιώματος, που, ούτως ή άλλως, είχε καθιερωθεί και ενσωματωθεί στο πραγματικό ή ουσιαστικό Σύνταγμα μέσω της δικαστικής πρακτικής και νομολογίας, καθώς και μέσω των διεθνών συνθηκών, δικαιολογεί, εξαιτίας της ειδικής συνταγματικής πρόβλεψης και της ρητής επιφύλαξης του νόμου που περιέχει το ίδιο, περιοριστικές ερμηνείες και νομοθετικές παρεμβάσεις που οριοθετούν και συρρικνώνουν την άσκηση του δικαιώματος. Το φέρνουν, μάλιστα, συχνά σε αντιπαράθεση με άλλα κλασικά θεμελιώδη δικαιώματα, απομακρύνοντάς το από τις ζωοδότρες νοηματικές μήτρες του. Η συνταγματική τυποποίηση εξουσιοδοτεί, μέσω της ρήτρας «όπως νόμος ορίζει», νομοθέτη και δικαστή να παρεμβαίνουν στην άσκηση του θεμελιώδους δικαιώματος ειδικά και περιοριστικά, οριοθετώντας και συρρικνώνοντας το κανονιστικό του περιεχόμενο. Στερείται, δηλαδή, ένα νέο και εύπλαστο θεμελιώδες δικαίωμα τη δυνατότητα να προσκτάται το ίδιο μέσα από τη συνταγματική πρακτική, τη συνεχή διεκδίκησή του και τις αντιδικίες που προκαλεί κάθε φορά, ένα ανανεωμένο κανονιστικό περιεχόμενο. Στερείται ακόμη της δυνατότητας, που έχει το ίδιο, να πλάθει τη συνταγματική φυσιογνωμία του αντλώντας και συγκεκριμενοποιώντας το νόημά του σε αναφορά προς τις συνταγματικές αξίες της προσωπικής ελευθερίας, της ανθρω-

πινης αξιοπρέπειας, της ισότητας, της κοινωνικής αλληλεγγύης κ.ά. Σε αντίθεση με τη συνταγματική πρακτική που είναι εύπλαστη και ανοικτή, η αυστηρή συνταγματική τυποποίηση ενός δικαιώματος ωθεί τον ερμηνευτή σε μια τυπολατρική ερμηνευτική προσέγγισή του και σε μια άγονη ερμηνευτική αντιπαράθεση ή αντιδιαστολή προς άλλα ειδικά συνταγματικά δικαιώματα, νέα και παλαιά.

Είναι λάθος να πιστεύεται ότι ένα θεμελιώδες δικαίωμα δεν διαθέτει συνταγματική ισχύ όταν δεν είναι ρητά συνταγματικά κατοχυρωμένο. Η ρητή συνταγματική κατοχύρωσή του δεν αυξάνει, ούτε διευρύνει την ισχύ του, *αντίθετα την οριοθετεί και την περιορίζει τυποποιώντας τη*. Τα περισσότερα θεμελιώδη δικαιώματα είναι άγραφα και δεν έχουν ρητή συνταγματική κατοχύρωση, όπως συμβαίνει με την οικονομική ελευθερία, την ελευθερία της δημόσιας και της ιδιωτικής επικοινωνίας κ.ά. Και όμως, ποτέ κανείς δεν αμφισβήτησε τη συνταγματική τους περιωπή.

ΑΡΙΣΤΕΡΟΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΒΟΛΟΝΤΑΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΣ ΙΔΕΑΛΙΣΜΟΣ

Η τάση συνταγματοποίησης των πολιτικών και κοινωνικών σχέσεων έχει και ένα αμφιλεγόμενο ιδεολογικό υπόβαθρο, θύμα του οποίου έχουν πέσει πολλοί ιδεολόγοι και πολιτικοί, κυρίως της Αριστεράς (με την ευρεία έννοια του όρου). Οι τελευταίοι κατακλύζονται από την ψευδή συνείδηση ότι με την αναθεώρηση του Συντάγματος και τη συνταγματική κατοχύρωση θεσμών, διαδικασιών και πολιτικών (π.χ., κοινωνικού ή εκπαιδευτικού χαρακτήρα) θα διασφαλιστούν δικαιώματα και

θα αντιμετωπιστούν χρόνια προβλήματα του πολιτικού και διοικητικού μας συστήματος. Παίρνουν, δηλαδή, στα σοβαρά και πιστεύουν κατά λέξη τις πολιτικές και ιδεολογικές διακηρύξεις που συνοδεύουν κάθε αναθεωρητικό διάβημα. Καλλιεργούν έτσι στον εαυτό τους και στους άλλους την απλοϊκή και εσφαλμένη αντίληψη ότι η αναθεώρηση και κάθε αναθεώρηση, εφόσον είναι εκσυγχρονιστική, αποτελεί θετικό και αναγκαίο πολιτικό εγχείρημα απέναντι στο οποίο θα πρέπει κάθε πολιτικός και κάθε συνειδητός πολίτης όχι μόνον να μην αντιταχθεί, αλλά και να τοποθετηθεί θετικά ή να το στηρίξει. Εκείνο που διαφοροποιεί, ισχυρίζονται, μια αριστερή συνταγματική πολιτική από τις συντηρητικές ή τις απλώς εκσυγχρονιστικές είναι ότι η πρώτη διεκδικεί ακόμη πιο προωθημένες εκσυγχρονιστικές τομές και, κυρίως, μια ριζικά διαφορετική κοινωνική πολιτική, με θεσμούς αυθεντικά κοινωνικούς και προστατευτικούς των κοινωνικών δικαιωμάτων.

Αδυνατούν να διαγνώσουν την αντίστροφη όψη του εκσυγχρονισμού, αυτό που βρίσκεται πίσω ή πέρα από τις εκσυγχρονιστικές προθέσεις και πραγματοποιείται ανεξάρτητα από αυτές. Η απλοϊκή και μηχανιστική αυτή τοποθέτηση των ιδεολόγων της Αριστεράς τους οδηγεί αναπόφευκτα σε μια πλειοδοσία αναθεωρητικών προτάσεων, κοινωνικού κυρίως χαρακτήρα. Οι προτάσεις αυτές εμφανίζονται έτσι «μαξιμαλιστικές», επειδή είναι πολιτικά ανέξοδες και εκ των πραγμάτων μη πραγματοποιήσιμες, αφού προτείνονται απλώς και μόνον για ιδεολογική «ζύμωση» και έχουν αποκλειστικά συμβολικό χαρακτήρα.

Ωστόσο, το πολιτικό και ιδεολογικό τίμημα της «αριστερής» αυτής τοποθέτησης δεν είναι αμελητέο. Πρώτον, διότι οι

στυλοβάτες της είναι αναγκασμένοι να παίζουν στο γήπεδο των πολιτικών τους αντιπάλων, και μάλιστα με τους όρους και τη λογική του παιχνιδιού που οι αντίπαλοι, προς ίδιον όφελος, έχουν καταστρώσει. Δεύτερον, διότι οι οπαδοί της «αριστερής» αυτής αντίληψης αποδέχονται, τελικά (ή είναι αναγκασμένοι να αποδεχτούν, πράγμα που είναι το ίδιο), ότι με μια κατάλληλη, «προοδευτική» συνταγματική αναθεώρηση θα μπορούσαμε να αποκτήσουμε πιο δημοκρατικούς θεσμούς και ευρύτερο κοινωνικό κράτος. Αν δεν τα έχουμε μέχρι σήμερα, λένε, είναι διότι οι «άλλοι» δεν θέλουν, ενώ «εμείς» θέλουμε και μπορεί με τις κατάλληλες συμμαχίες να το πετύχουμε. Και αυτό που χρειάζεται να γίνει είναι να πειστούν οι ψηφοφόροι αλλά και οι συγγενείς πολιτικές δυνάμεις για την ορθότητα και προοδευτικότητα των «αριστερών» συνταγματικών προτάσεων.

Τρίτον, και πλέον σημαντικό, καλλιεργείται εκ των πραγμάτων μια επιδερμική «αριστερή» συνταγματική συνείδηση, η οποία εμφορείται από μια «φετιχοποιημένη» πρόσληψη του Σύνταγματος. Το Σύνταγμα αντιμετωπίζεται ως «αντικείμενο με μαγικές ιδιότητες», που, εκτός από τη δημοκρατία και την ελευθερία, μπορεί να κομίσει και κοινωνική ισότητα και δικαιοσύνη — ότι μπορούμε να έχουμε, π.χ., μια πραγματική «κοινωνική οικονομία της αγοράς», υπό την προϋπόθεση ότι το Σύνταγμα προβλέπει κάτι τέτοιο. Και αν δεν έχουμε ακόμη, είναι γιατί δεν το προβλέπει το Σύνταγμα... Ως εάν η καθιέρωση κοινωνικού κράτους να είναι ζήτημα πρωταρχικά συνταγματικό και όχι πολιτικό και θεσμικό ή ότι η συνταγματική κατοχύρωση ενός κοινωνικού δικαιώματος μπορεί να οδηγήσει από μόνη της στην απόλαυσή του, όπως ακριβώς συμβαίνει με τα ατομικά δικαιώματα και ειδικά με την

προσωπική ελευθερία ή την ελευθερία του λόγου, που από μόνη της η συνταγματική κατοχύρωση συνεπάγεται και την απόλαυση του δικαιώματος. Λες και το Σύνταγμα δεν αποτελεί μέρος του οικοδομήματος και δεν εξαρτάται η κανονιστική αποτελεσματικότητά του από την αλλαγή του οικονομικού και κοινωνικού οικοδομήματος.

Τέταρτον, όσον αφορά *το κοινωνικό κράτος και τα κοινωνικά δικαιώματα*, υποτιμάται το γεγονός ότι η συνταγματική κατοχύρωσή τους είναι *δωρο άδωρο χωρίς αντίστοιχες δημόσιες κοινωνικές υπηρεσίες και χωρίς πρόβλεψη κοινωνικών πόρων*. Και ενώ ελλείπουν οι «υλικές» προϋποθέσεις ικανοποίησής τους και χρειάζεται πολύ αγώνας και πολλές διεκδικήσεις για να συντρέξουν, δημιουργείται στον πολίτη μια απατηλή εικόνα που καλλιεργεί την ψευδαίσθηση του «έχειν», ενώ στην πραγματικότητα τίποτε δεν... «κατέχει» αυτός που πιστεύει συνταγματικά ότι «έχει».

Το πρόσθετο, μάλιστα, βαρύ τίμημα της προηγούμενης ψευδαίσθησης είναι ότι η συνταγματική κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων και του κοινωνικού κράτους πλήττεται ευθέως, αρνούμενη τον έντονα διεκδικητικό και άρα πολιτικό χαρακτήρα των κοινωνικών δικαιωμάτων και διεκδικήσεων, την πολιτική δυναμική τους, το διεκδικητικό πολιτικά χαρακτήρα τους. Η συνταγματική τυποποίηση των κοινωνικών δικαιωμάτων, δηλαδή, *αποδυναμώνει την κατά βάση και κατά πρώτο λόγο «πολιτική» απαίτηση ικανοποίησής τους*, ενώ *ταυτόχρονα τρέφει την απατηλή ελπίδα της ενδυνάμωσής τους με τον τυπικό εξοπλισμό τους με μια νομική αξίωση ικανοποίησής τους*. Είναι αλήθεια ότι δεν πρέπει να υποτιμάται η συμβολική και πολιτική σημασία των δικαστικών αγώνων και των έννομων

κοινωνικών διεκδικήσεων. Παράλληλα, όμως, δεν θα πρέπει να θυσιάζεται στο βωμό μιας δικαστικής διεκδίκησης ή αντιδικίας η πολιτική και αγωνιστική διεκδίκηση ενός κοινωνικού αιτήματος και να καλλιεργείται έτσι, έμμεσα, η εσφαλμένη αντίληψη ότι το ένα μπορεί να υποκαταστήσει το άλλο. Η δικαστική διεκδίκηση έχει συνήθως μερικό και αποσπασματικό χαρακτήρα και δεν μπορεί να οδηγήσει ποτέ στην πλήρη, πραγματική και καθολική απόλαυση ενός κοινωνικού δικαιώματος. Το ένα δεν υποκαθιστά το άλλο. Έχει μάλιστα, και δικαιολογημένα, υποστηριχθεί ότι η συνταγματική ή νομοθετική πρόβλεψη και η αντίστοιχη οργάνωση δημόσιων κοινωνικών υπηρεσιών παράγει πολίτες παθητικούς, απλούς καταναλωτές κοινωνικών αγαθών, οι οποίοι παραιτούνται από τις αγωνιστικές διεκδικήσεις και αδιαφορούν για τους κοινωνικούς αγώνες. Τα περιμένουν όλα παθητικά από το κράτος-προστάτη.

Τέλος, και αυτό είναι το χειρότερο, η συνταγματική πρόβλεψη κοινωνικών διατάξεων όχι μόνον δεν σημαίνει αυτόχρημα και ουσιαστική απόλαυση κοινωνικών αγαθών, αλλά συχνά συνδυάζεται ή συνεπάγεται περιορισμό ή και συρρίκνωση των κοινωνικών πολιτικών. Έτσι, όταν δεν λειτουργεί ως νομιμοποιητική δικαιολογία κυβερνητικών πολιτικών, που εφαρμόζουν μια ασθενή και «φιλόανθρωπη» κοινωνική πολιτική —και αυτό παρατηρείται τις τελευταίες δεκαετίες για να συγκαλύψουν σκληρές οικονομικές πολιτικές—, η επίκληση των συνταγματικών αναθεωρήσεων και η παραπομπή σε αυτές γίνεται συχνά δικαιολογία για την απόρριψη και τη μη ικανοποίηση, άμεσα, διά της νομοθετικής οδού, κοινωνικών δικαιωμάτων.

Η συνταγματική καθιέρωση με την αναθεώρηση του 2001 της αρχής του «κοινωνικού κράτους» είναι, πιστεύω, η πιο εύγλωττη απόδειξη των όσων υποστήριξα προηγουμένως. Δεν κατοχυρώθηκε αυτοτελώς και μόνη της ώστε να μπορεί να έρθει ισότιμα σε αντιπαράθεση με την αρχή του φιλελεύθερου «κράτους δικαίου». Καθιερώθηκε ως αρχή του «κοινωνικού κράτους δικαίου», για να δηλωθεί ότι η συνταγματική της ισχύ εξαρτάται από —και συναρτάται με ή είναι συνυφασμένη με— την «αρχή του κράτους δικαίου». Με τη συνταγματική συνάρτηση της αρχής κοινωνικού κράτους με εκείνη του κράτους δικαίου, η νομοθετική ικανοποίηση των κοινωνικών δικαιωμάτων τότε μόνο θεωρείται συνταγματικά επιτρεπτή, όταν δεν θίγονται και δεν διακινδυνεύουν οι δικαιοκρατικές εγγυήσεις της οικονομικής ελευθερίας και της ατομικής ιδιοκτησίας! Η αρχή επομένως του κοινωνικού κράτους καθιερώθηκε στο άρθρο 25 παρ. 1, ως παρεπόμενη αρχή του φιλελεύθερου κράτους δικαίου.

Δεν χρειάζεται, πιστεύω, εκτενέστερη επιχειρηματολογία για να καταφανεί ο ιδεαλιστικός χαρακτήρας όλων των προηγούμενων «αριστερών» συνταγματικών αντιλήψεων, οι οποίες παράγονται από έναν ανεργμάντιστο και αφελή πολιτικό βολонταρισμό και οφείλονται στην άγνοια στοιχειωδών λειτουργιών του Συντάγματος, αλλά και των βασικών κατακτήσεων του δημοκρατικού και κοινωνικού συνταγματισμού.

ΤΑ ΠΑΓΙΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙ ΕΓΓΥΗΤΕΣ ΤΗΣ ΔΙΑΦΥΛΑΞΗΣ ΤΟΥΣ

Ολοκληρώνοντας αυτό το κείμενο, επιστρέφω στο σημείο εκκίνησής μου: Στο δημοκρατικό συνταγματισμό και στη δοκιμασία που υφίσταται από έναν επιθετικό αναθεωρητισμό που εκδηλώνεται με πληθωρικά και επαναλαμβανόμενα αναθεωρητικά διαβήματα. Ο νοσφισμός ή σφετερισμός αναθεωρητικής εξουσίας από την κυβερνητική πλειοψηφία είδαμε ότι πλήττει ευθέως τον αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος, δηλαδή την ιδιότητά του να μένει πάνω από την πολιτική συγκυρία και να διατηρείται άθικτο από τις συγκυριακές κυβερνητικές μεταβολές και βουλήσεις.

Τα αυστηρά συντάγματα έχουν, πράγματι, αυτό το ανεκτίμητο πολιτικό προτέρημα: Ο δύσκολος και διαφορετικός από την τροποποίηση ενός νόμου τρόπος αναθεώρησής τους τα ανυψώνει πάνω από το συγκυριακό κομματικό ανταγωνισμό και τα προφυλάσσει από βιαστικές προσβολές εφήμερων και περιστασιακών κυβερνητικών πλειοψηφιών. Τοποθετούνται έτσι, χάρη στην αυστηρότητά τους, πάνω, έξω και πέρα από τις πολιτικές και κομματικές αντιπαραθέσεις, από τα συγκυριακά κυβερνητικά προγράμματα. Τα συντάγματα δεν ανήκουν στη δικαιοδοσία κανενός κόμματος και καμιάς κυβερνητικής εξουσίας. Καμιά πολιτική παράταξη δεν νομιμοποιείται να ιδιοποιηθεί αναθεωρητική εξουσία χωρίς να πλήξει την ίδια τη Δημοκρατία, χωρίς, δηλαδή, να αναιρέσει τη συνταγματική προϋπόθεση της πολιτικής: τους κανόνες του δημοκρατικού και κοινοβουλευτικού παιχνιδιού, τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις ελευθερίες, τα οποία δεν επιτρέπεται να γίνουν

αντικείμενο κομματικής ή πολιτικής διαμάχης.

Η αυστηρότητα του Συντάγματος, μαζί με τον ενιαίο του τυπικό χαρακτήρα (στο ίδιο κείμενο, με την ίδια ισχύ, οργάνωση κράτους, πολίτευμα και δικαιώματα), υπήρξε σταθερό και πάγιο γνώρισμα του ελληνικού συνταγματισμού. Ο λόγος για τον οποίο όλα τα ελληνικά συντάγματα ήταν αυστηρά είναι ότι έτσι προστατευόταν το δημοκρατικό πολίτευμα απέναντι σε όλες τις συντεταγμένες εξουσίες, και τη νομοθετική και την αναθεωρητική. Η διακινδύνευση, άρα, της αυστηρότητας του Συντάγματος συνεπάγεται αυτόχρημα και διακινδύνευση της δημοκρατίας, πλήττει ευθέως τους κανόνες του δημοκρατικού παιγνιδιού και αφήνει έκθετη στο έλεος μιας περιστασιακής και συνταγματικά ανελέητης πολιτικής πλειοψηφίας τη συνταγματική προστασία των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, καθώς και των συλλογικών αγαθών, όπως το περιβάλλον.

Για το λόγο αυτόν και ο αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος είναι συνυφασμένος με την προστασία της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας και του δημοκρατικού πολιτεύματος γενικότερα. Το δημοκρατικό πολίτευμα ήθελαν και θέλουν να προστατεύσουν τα ελληνικά συντάγματα και να το αφήσουν άθικτο από κάθε είδους αναθεωρήσεις και πολιτικές εκτροπές. Τη δυνατότητα του συλλογικού αυτοπροσδιορισμού ενός λαού ήθελαν και θέλουν να παγιώσουν και να διαιωνίσουν όλες οι συντακτικές συνελεύσεις των Ελλήνων, από την εποχή της εθνικής επανάστασης. Και η προστασία της δημοκρατίας επιτυγχάνεται, τυπικά, όταν η επαναστατική βούληση του λαού, η κυριαρχία του στην πρωτογενή της εκδήλωση, που παίρνει τη μορφή της συντακτικής εξουσίας, οχυρωθεί τυπικά

και καταφέρει να παραμείνει ανέπαφη από τις συγκυριακές και περιστασιακές πολιτικές και κομματικές πλειοψηφίες ή και μειοψηφίες.

Η προηγούμενη διαπίστωση ηχεί ίσως ως αντίληψη ιστορικά παρωχημένη και ιδεαλιστική. Και όμως, είναι γεμάτη πολιτική ουσία και πρακτικές πολιτικές συνέπειες. Διότι, διαφυλάσσοντας από επιπόλαιες και αλλεπάλληλες αναθεωρήσεις ή προσβολές το Σύνταγμα και ανακαλώντας τον αυστηρό του χαρακτήρα, δεν προστατεύεται η δημοκρατία στην πλειοψηφική της εκδοχή, δηλαδή μόνον ως αρχή της πλειοψηφίας, αλλά θωρακίζονται και οι θεμελιώδεις όροι του δημοκρατικού πολιτικού μας βίου, που είναι η προστασία των δικαιωμάτων της μειοψηφίας, η δυνατότητα της μειοψηφίας να μπορεί να γίνει πλειοψηφία, ο πλουραλιστικός χαρακτήρας του πολιτεύματος, οι δικαιοκρατικές εγγυήσεις των δικαιωμάτων και ελευθεριών και, κυρίως, η δημοκρατική πολιτική μας ταυτότητα και συνέχεια.

Σε μια ανταγωνιστική και αγοραία κοινωνία που σπαράσσεται από ταξικούς ανταγωνισμούς, πολιτικές και κοινωνικές συγκρούσεις, ένα δημοκρατικό Σύνταγμα πρέπει, κατά συνέπεια, να οργανώνει τους όρους του πολιτικού ανταγωνισμού έτσι ώστε καμία πολιτική δύναμη, καμία πλειοψηφία να μην μπορεί να καταλάβει την έδρα της κυριαρχίας και να επιβάλει το πολιτικό της πρόγραμμα ως συνταγματικό πρόγραμμα, να μετατρέψει την κυβερνητική πολιτική σε συνταγματική πολιτική. Σε μια πλουραλιστική δημοκρατία, η αγορά του δήμου πρέπει να είναι ανοικτή και άρα ελεύθερη στους κοινωνικούς και πολιτικούς ανταγωνισμούς. Κανείς δεν δικαιούται να καταλάβει αυτόν το χώρο, κανείς δεν δικαιούται να γίνει

κύριος του χώρου της δημοκρατίας, του πεδίου όπου πλειοψηφία και μειοψηφία ανταγωνίζονται ελεύθερα και ισότιμα η μία την άλλη.

Τέλος, ο αυστηρός και πάλι χαρακτήρας του Συντάγματός μας εμπεριέχει και μια άλλη εγγύηση, εξίσου σημαντική: Διατηρεί και διαιωνίζει την πρωτογενή συντακτική ισορροπία των κρατικών εξουσιών και του συνταγματικού κράτους, και ειδικά την ισορροπία μεταξύ δημοκρατίας και δικαιωμάτων ή κράτους δικαίου, μεταξύ πολιτικής και δικαστικής εξουσίας, μεταξύ πολιτικής και δικαίου. Η διάκριση των εξουσιών αναφέρεται ειδικά στο άρθρο 110 παρ. 1 Σ ως διάταξη που δεν υπόκειται σε αναθεώρηση. Δηλώνει, ως θεμελιώδης αρχή του συνταγματικού κράτους, την ανάγκη διαρκούς εξισορρόπησης και αλληλοστάθμισης των εξουσιών. Αποτελεί πάγιο χαρακτηριστικό του ελληνικού συνταγματισμού, εγγύηση θεμελιώδους χαρακτήρα της ατομικής και της πολιτικής μας ελευθερίας, που συνυπάρχει με την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας.

Το ελληνικό κράτος υπήρξε από την εποχή των επαναστατικών συνταγμάτων «συνταγματικό», με την έννοια ότι οργανώθηκε με βάση ένα θεμελιώδη νόμο, που τέθηκε πάνω από όλες τις εξουσίες και κατοχύρωσε ρητά, ως ισότιμες, τόσο την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας όσο και τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα. Δημοκρατική αρχή και κράτος δικαίου, δημοκρατία και συνταγματικά δικαιώματα συνυπάρχουν σε όλα τα ελληνικά συντάγματα και αποτελούν συστατικά γνωρίσματα του ελληνικού συνταγματισμού. Πάνω σε αυτήν τη λεπτή ισορροπία της δημοκρατίας με το κράτος δικαίου, της συνταγματικής δημοκρατίας με τα συνταγματικά δικαιώματα

βάδισε ο ελληνικός συνταγματισμός: *όλες οι εξουσίες πηγάζουν μεν από το λαό, ασκούνται όμως όπως ορίζει το Σύνταγμα*. Η έννοια της συνταγματικής νομιμότητας, σε αντίθεση με αυτό που απαντάται στη Γαλλία, την Ιταλία ή τη Γερμανία στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού, ακολουθεί το ελληνικό συνταγματικό κράτος από τότε που γεννήθηκε.

Στο πλαίσιο αυτό της αρμονικής συνύπαρξης, λοιπόν, κράτους δικαίου και δημοκρατίας αναπτύχθηκε και ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων από τα τέλη του 19ου αιώνα. Πρόκειται για ένα ακόμη θεμελιώδες γνώρισμα του ελληνικού δημοκρατικού συνταγματισμού: Η δικαστική εξουσία θεωρείται ο φυσικός εγγυητής της συνταγματικής νομιμότητας και της προστασίας των πολιτικών μας δικαιωμάτων και των ατομικών ελευθεριών, των «δημόσιων δικαίων» μας, όπως έλεγαν το 19ο αιώνα.

Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων αποτελεί τελικά εγγύηση δημοκρατική και όχι φιλελεύθερη, όπως τη θέλουν και την αντιμετωπίζουν σε άλλα κράτη. Διότι προστατεύοντας τα συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα και τις ελευθερίες των μειοψηφιών και των ατόμων, ο δικαστής ενεργεί, καταρχήν, κατ' εντολή του συντακτικού νομοθέτη και της δημοκρατικής θέλησής του και ταυτόχρονα διασφαλίζει την πλήρη και ολοκληρωτική τήρηση της δημοκρατικής αρχής, λειτουργώντας στο όνομα του λαού ως ανάχωμα απέναντι στην αλαζονεία και πολιτική υπεροψία της κυβερνητικής πλειοψηφίας, αλλά και ως εγγύηση του διαρκούς συμβιβασμού πλειοψηφίας και μειοψηφίας. Την εξουσία ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων την απέκτησε ο

έλληνας δικαστής μόνος του από τα τέλη του 19ου αιώνα, επικαλούμενος τον αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος. Άσκησε την εξουσία αυτή χωρίς δισταγμό, επειδή θεώρησε ότι αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της δικαστικής του δικαιοδοσίας. Γι' αυτό —και ως δικαιοκρατική εγγύηση προστασίας των συνταγματικών δικαιωμάτων και ελευθεριών—, η εξουσία αυτή δεν ξεριζώνεται με αναθεώρηση. Όπως δεν υπόκειται σε αναθεώρηση η διάκριση των εξουσιών, έτσι δεν καταργείται και ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, με τη μεταφορά του σε ένα δικαιοδοτικό όργανο που θα βρίσκεται εκτός της δικαστικής εξουσίας, εξοπλισμένο κατ' αποκλειστικότητα με αυτή την αρμοδιότητα, όπως συμβαίνει με τα συνταγματικά δικαστήρια των άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Για το λόγο αυτόν, η επικείμενη αναθεώρηση είναι, στο μέτρο που επιδιώκει ή σχεδιάζει να θίξει το διάχυτο έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, αντίθετη με θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές και αξίες του ελληνικού συνταγματισμού.

Τα εκσυγχρονιστικά αναθεωρητικά διαβήματα που διατείνονται ότι εκσυγχρονίζουν το δημοκρατικό πολίτευμα και διευρύνουν την προστασία των δικαιωμάτων με την καθιέρωση Συνταγματικού Δικαστηρίου, παρόμοιου με αυτά που υπάρχουν και λειτουργούν σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, προκαλούν και πρέπει να προκαλούν στην Ελλάδα επιφυλάξεις και πολιτική καχυποψία. Και αυτό όχι μόνο διότι ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας υπάρχει και λειτουργεί στη χώρα μας πάνω από έναν αιώνα, αλλά, κυρίως, διότι η δημιουργία ενός ακόμη ανώτατου δικαιοδοτικού οργάνου, με γνωστή-άγνωστη σύνθεση και αποκλειστικές αρμοδιότητες, αμφισβητεί και συρρικνώνει, αν δεν αναιρεί, την υπάρχουσα αιωνόβια δικαστική

προστασία των συνταγματικών δικαιωμάτων.

Η διάχυτη αντίληψη, εξάλλου, που ασπάζεται δυστυχώς και μια μερίδα της Αριστεράς, ότι κάθε αναθεώρηση του Συντάγματος είναι δικαιο - πολιτικά δικαιωμένη εφόσον προωθεί τον εκσυγχρονισμό των θεσμών και εξασφαλίζει την προσαρμογή των συνταγματικών ρυθμίσεων στην εξελισσόμενη πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα, αν δεν είναι απλοϊκή, είναι σίγουρα λανθασμένη (βλέπε την πλέον συστηματική υποστήριξη της αντίληψης αυτής σε Ξ. Κοντιάδη, «Αποτίμηση της αναθεώρησης του 2001 και προτάσεις για τη νέα αναθεωρητική πρωτοβουλία», σε *Πέντε χρόνια μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001*, Αντ. Σάκκουλας, 2006, σ. 20).

Διότι το αίτημα του «εκσυγχρονισμού» και της «προσαρμογής» αφορά μεν κάθε δικαιική μορφή και νομοθετική ρύθμιση, οι οποίες χρειάζεται, πράγματι, διαρκώς να εκσυγχρονίζονται και να προσαρμόζονται στην πράξη και στις κοινωνικές εξελίξεις, δεν ισχύει όμως το ίδιο και για το Σύνταγμα και τη συνταγματική ρύθμιση. Διότι το Σύνταγμα διατηρεί, όπως είδαμε, μια διαφορετική σχέση με το χρόνο και την πραγματικότητα. Είναι υπεράνω του χρόνου, αφού η ρύθμισή του είναι διαχρονική και πάνω από την πραγματικότητα, με την οποία, άλλωστε, επικοινωνεί μέσω αρχών, αξιών και κανονιστικών προταγμάτων, τα οποία δεν επιτρέπεται να εκλαμβάνονται ως υπηρετές κάποιας πραγματικότητας, ούτε ως εργαλεία ή μέσα κάποιου πολιτικού σχεδιασμού, αλλά ως σταθερά σημεία αναφοράς και κανονιστικά πλαίσια καταστατικής οργάνωσης μιας έννομης κοινωνικής συμβίωσης.

Μια αναθεωρητική πρωτοβουλία δεν κρίνεται, άρα, ούτε αξιολογείται μέσα από το απλοϊκό και επιφανειακό σχήμα της

ανάγκης του εκσυγχρονισμού και της προσαρμογής στην πραγματικότητα, αλλά από τις εντάσεις που προκαλεί και τις αναδιατάξεις που επιφέρει η ίδια στις σχέσεις δημοκρατίας και δικαιωμάτων, δημοκρατίας και κράτους δικαίου, πολιτικής και δικαίου.

Δημοκρατία, κράτος δικαίου και συνταγματικά δικαιώματα βρίσκονται, άλλωστε, μεταξύ τους σε σχέση διαρκούς έντασης και όχι αρμονίας, λόγω των αναδιατάξεων και επαναανομηματοδοτήσεων που υπαγορεύουν η τεχνολογική επανάσταση και η παγκόσμια πραγματικότητα. Το αίτημα της δημοκρατίας, επομένως, δεν είναι ταυτόσημο με το αίτημα του κράτους δικαίου, συμβαίνει μάλιστα συχνά το ένα να συγκρούεται με το άλλο, και η άρση των εντάσεων που δημιουργούνται μεταξύ τους να είναι από τα πιο δύσκολα και πολύπλοκα εγχειρήματα της εποχής, ιδίως σήμερα, στην εποχή της παγκοσμιοποίησης και της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Η συνταγματική πραγματικότητα δεν χωράει, πάντως, για να αναλυθεί στο σχηματικό δίλημμα «ναι ή όχι στον εκσυγχρονισμό», «ναι ή όχι στη μεταρρύθμιση». Είναι εξαιρετικά πολύπλοκη και πολυσύνθετη για να μπορεί να αντιμετωπιστεί και να εξηγηθεί μέσα από τα μονοσήμαντα συνθήματα του εκσυγχρονισμού και της αλλαγής. Και πάντως, τα πολιτικά και θεσμικά διακυβεύματα που θέτει η αναθεώρηση βρίσκονται πέρα από αυτόν το στενό ορίζοντα. Άλλωστε, είναι έκδηλη μια υποδόρια αντιπαράθεση, π.χ., πολιτικής και δικαστικής εξουσίας που διατρέχει τόσο την τρέχουσα όσο και την προηγούμενη αναθεώρηση.

Αν στηριχθεί μάλιστα κανείς σε δηλώσεις υποστηρικτών της ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου, θα διαγνώσει μια

σαφή «αντιδικαστική» πρόθεση. Διαβλέπω και στις δύο «κυβερνητικές παρατάξεις» μια αναθεωρητική τάση που στρέφεται κατά της δικαστικής εξουσίας, θέλει να την περιορίσει, να την οριοθετήσει. Η καχυποψία της πολιτικής εξουσίας απέναντι στη δικαστική είναι ανυπόκριτη. Αρκούμαι να παραθέσω δύο αποσπάσματα από δύο παλαιότερα γραπτά κείμενα. Το ένα είναι του εισηγητή της προηγούμενης αναθεώρησης, του συναδέλφου Ευ. Βενιζέλου, το άλλο ενός άλλου συναδέλφου, ένθερμου υποστηρικτή της αναθεώρησης του 2001, του Ξ. Κοντιάδη. Το πρώτο παράθεμα: «Το Σύνταγμα στην εποχή μας, στο νέο συνταγματισμό, αντιμετωπίζει με καχυποψία την πολιτική τάξη και τη δικαστική εξουσία...», και αλλού, «Η καχυποψία του Συντάγματος και άρα του συντακτικού νομοθέτη πρέπει να είναι καχυποψία καθολική, πανοπτική. Αφορά και το μελλοντικό κοινό νομοθέτη, αλλά και το δικαστή...» (Ευ. Βενιζέλος, εισήγηση του γενικού εισηγητή της πλειοψηφίας, *Πρακτικά της Επιτροπής Αναθεώρησης*, Αθήνα, 2001, σ. 63, του ίδιου, *Το αναθεωρητικό κεκτημένο*, σ. 69). Το άλλο παράθεμα προέρχεται από έναν θεωρητικό του νέου συνταγματισμού: «Η δυσπιστία», γράφει, «του αναθεωρητικού νομοθέτη έναντι της εκτελεστικής και της δικαστικής εξουσίας, περιορίζοντας την ευχέρεια δράσης της, αποτυπώνει ευρύτατα μια δυσπιστία έναντι της πολιτικής τάξης αφού αφαιρεί πολιτική ύλη προς όφελος κρατικών οργάνων με τεχνοκρατική στελέχωση. Παρόμοια δυσπιστία και αντίστοιχοι περιορισμοί ερμηνευτικοί επιβλήθηκαν με την αναθεώρηση του 2001 και απέναντι στη δικαστική εξουσία» (Ξ. Κοντιάδης, *ό.π.*, σ. 37-38, 42-43).

Θα έλεγα, συμπυκνώνοντας και σχηματοποιώντας, ότι ο

αναθεωρητικός οίστρος που κατέλαβε τα δύο μεγάλα κόμματα την τελευταία δεκαετία έχει βασικά δύο άξονες. Ο ένας ταυτίζεται με τη θεσμική επιδίωξη αναγωγής της πολιτικής εξουσίας, διά της εκάστοτε κυβερνητικής πλειοψηφίας, σε αναθεωρητική εξουσία. Επιδιώκεται να καταστεί η πολιτική εξουσία «κύρια» της αναθεωρητικής διαδικασίας, έτσι ώστε να μπορεί να καθορίζει η ίδια τους όρους της πολιτειακής μας διαβίωσης σύμφωνα με τις καιροσκοπικές πολιτικές βλέψεις της. Ο άλλος άξονας στοχεύει τη δικαστική εξουσία, θέλει να την αποδυναμώσει θεσμικά, αφαιρώντας της την εξουσία του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Και οι δύο στόχοι επιδιώκεται να επιτευχθούν μέσα από την καταδολίευση και «μπαναλοποίηση» της αναθεωρητικής διαδικασίας.

Και οι δύο αναθεωρητικές επιδιώξεις αγνοούν ή υποτιμούν τις αξίες, καθώς και τις αντοχές του ελληνικού δημοκρατικού συνταγματισμού, ο οποίος διαμορφώθηκε μέσα από ιδιαίτερα δύστροπες ιστορικές συνθήκες και άντεξε σε μεγάλα κύματα και σε απίστευτες εναλλαγές καιρών. Μόνο που η υπεράσπιση της ταυτότητας και της συνέχειάς του δεν ανήκει αποκλειστικά στην αναθεωρητική ή στην πολιτική εξουσία, αλλά σε όλες τις εξουσίες και, σε τελικά ανάλυση, στον ίδιο το λαό, στα κινήματα και στις κινήσεις, στη θεωρία και στην κοινή γνώμη. Και η καθολική αυτή υπεράσπιση δεν έχει χαρακτήρα αμυντικό ή οπισθοφυλακής, ούτε συντηρητικό. Αποτελεί την ασφαλέστερη και αποτελεσματικότερη οδό για να μπορεί να προσαρμοστεί η πολιτική και κοινωνική μας διαβίωση στους νέους όρους που θέτουν και στις συνθήκες που δημιουργούν στην «πολιτική κοινωνία» μας οι κοινωνίες της παγκόσμιας αγοράς και επικοινωνίας.

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΔΙΟΡΘΩΣΗ
Νίκος Γιαννόπουλος

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Γραφικές Τέχνες Ύψιλον

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ
Παναγιώτης Τουμπάνης - Βωβός

ΕΚΤΥΠΩΣΗ
Λύχνος ΕΠΕ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ
Σαρρή 14, 105 53, Αθήνα
τηλ: 210 3217745, φαξ: 210 3212531
email: info@poulantzas.gr
www.poulantzas.gr

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

1. Ντέιβιντ Χάρβεϊ, *Ο ιμπεριαλισμός και η παλινόρθωση της ταξικής κυριαρχίας*
2. Ελένη Βαρίκα, *Η φεμινιστική ουτοπία και ο ορισμός του πολιτικού*
3. Στάθης Γουργουρής, *Ο «Οριενταλισμός» του Έντουαρντ Σαϊντ*
4. Άλντο Τορτορέλα, *Η επικαιρότητα του Γκράμσι στη νέα χιλιετία*
5. Χακάν Γιλμάζ, *Ο τουρκικός συντηρητισμός και η ιδέα της Ευρώπης*
6. Μαρία Καραμεσίνη, *Η ανεργία των νέων*
7. Χαράλαμπος Πρωτοπαπάς, *Το δημοκρατικό σοσιαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα*
8. Ιφιγένεια Καμτσίδου, Σταύρος Μουδόπουλος, Γιώργος Σταθάκης, *Το δημόσιο πανεπιστήμιο στο στόχαστρο της ιδιωτικής πρωτοβουλίας*
9. Αντώνης Μανιτάκης, *Ο ελληνικός συνταγματισμός αντιμέτωπος με το συναινετικό αναθεωρητισμό*